

germanskih najemnikov - federatov, kot jih v Sloveniji poznamo npr. z manjšega grobišča na Ptujskem gradu (B. Jevremov, M. Tomanič Jevremov, S. Ciglenciki, Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu, *Arheološki vestnik* 44, 1993, 223-233), znanih pa je tudi veliko naselbinskih najdb (zbrane pri: V. Pflaum, *Claustra Alpium Iuliarum in barbari*, Magistrska naloga - tipkopis, Odd. za arheologijo FF, Ljubljana 2000).

Pri slovanskem grobišču je zanimiva predvsem zgodnja faza, se pravi skupina grobov s keramiko, ki po načinu izdelave, obliki in okrasu ustreza široko razprostranjenemu "podonavskemu tipu", datiranim že v 7. in 8. st. (J. Machaček, Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition, *Slovenska Arheologia* 45/2, 1997, 353-418), medtem ko najdbe v slovenskih grobovih govorijo bolj za datacijo v 2. pol. 8. in v 9. st. (T. Knific, Lončenina v zgodnesrednjeveških grobovih na Slovenskem, v: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp*, Ljubljana 2002, 115-128).

Predstavljeno obsežno delo zapolnjuje veliko vrzel v poznavanju arheološkega gradiva z ozemlja vzhodne Srbije tako v poznorimskem kot v zgodnesrednjeveškem obdobju. Kot pomankljivost bi (predvsem glede na to, da je knjiga pisana v angleščini in namenjena torej mednarodnemu občinstvu) izpostavili predvsem slabo umestitev v prostor, saj v knjigi ni niti enega zemljevida obravnavanega področja. Z nekaj kartami bi bilo precej lažje slediti besedilu. Motijo tudi nekatere tehnične napake in nedoslednosti, npr. neujemanje navedenih strani v kazalu z dejanskim stanjem, slabo pregledno citiranje predmetov na slikah, tabelah in fotografijah. Pri risbah gradiva bi si želeli predvsem več presekov.

Kljub omenjenim pomankljivostim delo prinaša veliko novega gradiva in zato lahko objavo nekropol iz Ravne pri Knjaževcu vsekakor pozdravimo.

Zvezdana MODRIJAN

Peter Stadler: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren* I. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 60. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 2005. ISBN 3-7001-3508-4. 449 str., 209 tabel, številne preglednice in ilustracije z besedilom, 2 CD-ja s programsko opremo in podatkovnimi zbirkami. Avtorji kratkih prispevkov so še Walter Kutschera, Walter Pohl, Eva Maria Wild.

Kronologija je prvi korak pri opredeljevanju arheološkega gradiva. Bolj natančno ga lahko časovno opredelimo, več nam pove. Šele v zadnjih desetletjih je pri tem arheologiji priskočilo na pomoč naravoslovje. Po eni strani gre za povsem nove pristope, kot sta npr. dendrokronologija in C-14 datacije, na drugi pa za prevzem ideje o razvrščanju gradiva (seriacija, kombinacijska statistika), ki ima v arheologiji sicer že stoletno tradicijo. To sedaj informatiki predstavljajo v svet matematičnih algoritmov in izvajajo s pomočjo računalnikov. Ne pozabimo: vse to v želji izboljšati kronologijo. Kaj se zgodi, ko se izobraženi naravoslovec, matematik, računalniški navdušenec loti še študija arheologije? Rodi se delo, ki je pred nami.

Peter Stadler se je z vprašanjem seriacije srečal prvič že leta 1979 v seminarju prof. Herwiga Friesingerja in tedanjega asistenta Falka Daima. Iz tega se je 1986 razvila njegova arheološka disertacija o seriaciji pasnih sestavov iz avarskih moških grobov, nadaljevalo pa z izgradnjo podatkovne zbirke, ki jo je poimenoval po Oskarju Monteliusu. Ker je sčasoma ugotovil, da samo z matematično metodo ne more doseči rezultatov, s katerimi bi bil zadovoljen, je z razvojem C-14 metode vključil tudi to. Dal je datirati več sto grobov in jih "kalibriral" z rezultati seriacij. Te rezultate lahko pričakujemo v naslednji knjigi, kadar bo pač izšla. Privatno pa jih avtor poseduje že sedaj vsakomur, ki zanje prosi.

Uvodno poglavje je posvečeno uporabljenim metodam: seriaciji, analizi "bližnjih sosedov" (near neighbour analysis),

C-14. Prvo avtor uporablja za razvrščanje gradiva, drugo za prostorske analize, tretjo za absolutne datacije. Pri tem je razvil še metodo dinamične tipologije, pri kateri tipe, ki se vlečejo skozi dolgo obdobje ali tvorijo več prostorsko ločenih skupin, na podlagi posamičnih lastnosti razbija na nove tipe.

Sledi predstavitev glavnega avtorjevega delovnega orodja, to je programskega paketa WinSerion, ki ga razvija že desetletja. Obsega vmesnike za vnos podatkov, njihovo klasificiranje in različne programe za razvrščanje ter kartiranje.

V naslednjem poglavju avtor kratko predstavi dosedanjo kronologijo avarskega obdobja, zaključno podpoglavje pa je napisal Walter Pohl. V njem razmišlja o možnostih souporabe arheoloških in pisnih virov pri raziskavah "Avarov". Opozarja na nekritično podrejanje arheoloških interpretacij podatkom iz pisnih virov. Strinja se s problematičnostjo etničnega interpretiranja arheoloških predmetov. Vendar se mu po drugi strani zdi, da se prav arheološke najdbe avarskega obdobja v Karpatski kotlini povezujejo v značilno kulturo, ki se dobro povezuje s pričevanjem pisnih virov. Predstavljena knjiga mu je doslej najboljše poskus to kulturo dokumentirati in uvrstiti. Po njegovem je posameznika mogoče postaviti v nek kulturni model, čeprav to še ne pomeni njegove subjektivne pripadnosti, ki je odločilna za etnično identiteto. Ker ne podaja razlage, kaj mu arheološka kultura pomeni in kaj naj bi bila vsebina tedanje etnične identitete, ostaja na ravni podajanja subjektivnih mnenj.

Kratko poglavje je namenjeno opisu strukture podatkovne zbirke. Vsebuje tudi številčne podatke, ki zbirko količinsko opišejo. Pod naslovom "Avari" je vnesenih 145451 predmetov in iz njih sestavljenih 7087 tipov, vse skupaj s 4000 najdišč. Takšno je bilo stanje na dan 25. januarja 2004.

Poglavje iz izsledkih uvajajo podatki o številu upoštevanih grobov (18474), pokopov konj in drugih najdbenih skupkov. Sledi delitev na moške in ženske pridatke s pomočjo antropoloških podatkov ter razvrstitev na različne uporabnostne skupine. Primerjava C-14 datacij grobov z novci kaže, da je natančnost tovrstne časovne določitve presenetljivo dobra. Stadler najprej predstavlja absolutno kronologijo moških grobov, ki so ji glavna opora novčne najdbe in predvsem C-14 datacije, vse seveda v kombinaciji z rezultati seriacij. Pri tem gradi na srednji časovni vrednosti vseh pridatkov v posameznem grobu. To je izhodišče, ki je sporno. Logično je, da grob datira najmlajši predmet, res pa je, da tega pogosto ni mogoče določiti s tako zanesljivostjo, kot se morda dozdeva. Skrajna uporaba tega načela zato vodi v "premlade" kronologije. Očitno se je skušal Stadler temu izogniti. Čas med 568 (prihod Avarov v Panonijo v skladu z meddržavno pogodbo) in 822 (zadnja neposredna omemba Avarov v pisnih virih) razdeli na zgodnjeavarski stopnji I in II, srednjeavarski I in II ter poznoavarske I, II, III. Mejo med zgodnjima in srednjima postavlja v 630, med srednjima in poznima pa v 680. S tem je potrdil prvo absolutno kronologijo (predvsem začetek poznoavarskega obdobja) Ilone Kovrig, ki je bila postavljena v precejšnji meri intuitivno. Stadler poudarja, da časovni razponi posameznih tipov pomenijo njihov "floruit", torej glavno obdobje njihove uporabe. Glavna "hrbtenica" kronologije moških grobov so pasni sestavi. Pri ženskih grobovih bi bili primerljivi in časovno občutljivi sestavi ogrlice. Vendar so objave skromne, črno-bele in ne omogočajo ustreznega zajemanja podatkov. Zato je avtor kronologijo ženskih grobov izpustil.

Razvrstitev najdb v "etnične" skupine ostaja nedorečena. Nekatere vrste najdb avtor podrobneje komentira. Najbolj podrobno opozori na karto razprostranjenosti lončenine. Posode, ki so okrašene z vbodi glavnika, in tiste z lončarskimi znaki, se pojavljajo samo na severozahodu Avarije (Sp. Avstrija, Moravska, jugozahodna Slovaška) in jih Stadler povezuje s Slovani. Če je ta razlaga pravilna, potem v Avstriji pravih Avarov skorajda ni bilo. To bo seveda tiste, ki govorijo o "avarskih" grobiščih Avstrije, spravilo v terminološko zadrego. Ker je omenjena lončenina razporejena v tri geografske skupine, naredi avtor

še nadaljnji korak pri razlagi. Šlo naj bi za tri od dvanajstih plemen Samove države. To je teza, ki bo gotovo izzvala diskusijo. Kot indic v njen prid navaja nadpovprečno številčne avarske konjeniške grobove na tem območju v poznoavarskem obdobju. Kot bi Avari želeli z vojaško silo utrditi oblast. Delo zaključuje seznam literature, stvarno kazalo, različne preglednice in table, ki ilustrirajo predhodna poglavja.

Knjiga je za povprečnega arheologa seveda povsem nekonvencionalna in ga bo gotovo v marsičem spravila v negotovost. Vendar je znanilka informatizacije, ki je končno vstopila tudi v arheologijo. Če ne bomo po butalsko močnejši od nje, da bi morala odnehati tako, kot je butalska pamet, jo bomo morali sprejeti. Zato moramo Stadlerju priznati pionirstvo. Seveda se lahko vprašamo, koliko nam na interpretativni ravni lahko pomagajo matematični algoritmi. Ali je mogoče s formulo poenostavljeno opisati življenje? Že pojem tip, ki je temelj avtorjevega dela, ni nikjer v knjigi opredeljen. Klejnovne arheološke tipologije v seznamu literature ni. Saj ne, da bi morala biti, vendar kaže, da razmisleka o tem, kaj so "tipi", ni bilo. V Klejnovem smislu Stadler dela z generalnimi tipi. Da teh ne moremo vedno povezovati s kronološkimi vzroki, ne bi smelo biti sporno. V tem smislu je treba predvideti časovno vzporednost številnih "tipov", ki se navidezno lepo razvrščajo znotraj diagramov. Podrobnejše ocene Stadlerjeve kronologije ne bomo poznali, dokler ne bodo njegove datacije tudi objavljene in neodvisno preizkušene na različnih najdiščih. Verjetno je v grobem pravilna, vendar z manjšo časovno ostrino, kot si jo želi avtor. Ustno celo sam poudarja, da je boljša za 7. st. kot pa za 8. st., ko C-14 datacije niso več tako natančne. V tem hipu tiči največji zaklad na priloženih CD-jih. Z njihovo pomočjo z lahkoto razvrstimo predmet, ki ga proučujemo, v enega od oblikovnih tipov, mu poiščemo vse primerjave, ki so v zbirki, dobimo njihovo karto razprostranjenosti ter vso pripadajočo literaturo. Povedano seveda velja za oblike iz avarskega obdobja, ki se pojavljajo v Karpatski kotlini. Vendar je že to ogromno. Zamudno iskanje primerjav pri teh predmetih odpade, izčrpavanje s "še eno pikico na karti razprostranjenosti" postaja nesmiselno. Peter Stadler nam ponuja mogočno informacijsko orodje in najmanj, s čimer se mu lahko oddolžimo, je, da ga uporabljamo.

Andrej PLETERSKI

Eric Breuer: *Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donaunraum.* Archaeological Introductions 2. Verlag Lorenz Senn, Tettnang 2005. 168 str., 101 slika, 19 tabel.

Mnogoštevilčno, lepo, bogato, v vseh ozirih privlačno arheološko gradivo Avarije izziva vedno nove in nove poizkuse časovnega razvrščanja. Mednje spada tudi knjižna objava okrajšanega magisterija Erica Brauerja, katerega izhodišče je bila obravnava madžarskega zgodnjeresnednjeveškega grobišča Üllö I.

V uvodnem razmisleku o kronoloških shemah pride avtor do sklepa, da je določanje časovnih stopenj, ki so krajše od človeškega življenja, skorajda nemogoče. Poleg tega je življenje stalni tok sprememb. Zato mu delovno izhodišče niso ostro razmejene časovne stopnje, ampak prožnejši horizonti, ki se na robovih presegajo in prehajajo drug v drugega. Pri tem zagovarja načelo, da je treba večino primerkov enega tipa prisoditi enemu horizontu. Začetek novega horizonta pomeni prihod novih vodilnih oblik. V tem smislu avtorjev pristop ne razrešuje osnovnega vprašanja smisla datiranja po časovnih odsekih. Ožje odseke je poimenoval drugače kot širše, vse drugo ostaja ne-spremenjeno. Kljub temu je "mekkost" njegovih meja razvidna tudi iz primerjalne preglednice kronologij (sl. 3), kjer so njegovi časovni horizonti v veliki meri sočasni. Ali potem sploh še lahko govorimo o horizontih?

Sledi jedrnata in dobro pregledna zgodovina kronologij avarskega obdobja, v tej pa obravnava grobišča Üllö I. Predmete iz grobov avtor razporedi v različne oblikovne skupine - tipe, gre seveda za generalne tipe v Klejnovem smislu. Loči moške in ženske predmete in sestavi kombinacijski tabeli enih in drugih. Po znamenitem izločilnem kriteriju - vsak grob najmanj dva tipa in vsak tip najmanj dvakrat, je avtorju ostalo samo še 26 moških in 24 ženskih grobov. Da bi zanesljivost malega vzorca povečal, je izdelal še dve kombinacijski tabeli, ki sta razširjeni z grobovi različnih grobišč okolnega območja. Vodilni kriterij pri razčlenjevanju moških grobov so mu pasni jezički, pri ženskih pa uhani. Pri tem je bil zaradi majhnega števila primerkov večkrat prisiljen združiti več različnih oblikovnih tipov v eno statistično kategorijo, kar je načelno sporno. Hvalevreden je poskus sinhronizacije moških in ženskih grobov s pomočjo istovrstnih predmetov v obojih grobovih ali s pomočjo sorodnega okrasa ali tehnike izdelave. Primerjalna tabela (sl. 21) kaže večjo usklajenost v starejšem obdobju in velika navidezna neskladja v mlajšem obdobju. To je morda delno posledica tudi interpretativne slabosti. Avtor namreč predpostavlja, da so istovrstni predmeti prišli v moške in ženske grobove istočasno. Po mojih izkušnjah se deli moških pasnih sestavov pojavljajo v ženskih grobovih šele tedaj, ko jih moški ne uporabljajo več, kar povzroči časovni zamik vsaj ene generacije.

Avtor se odloči za določitev sedmih časovnih horizontov in jih podrobneje opiše. Preizkus rezultata, ki ga je dobil s kombinacijsko tabelo, s topografsko kronologijo grobišča, kaže predvsem to, da je začetek pokopavanja iskati na vzhodu in da je zahodni del mlajši. Tovrstna podoba je bolj izrazita pri moških grobovih, pri ženskih pa je zaradi samovoljnega združevanja oblikovnih tipov precej zabrisana. Ker je grobišče premajhno, je vzorec premajhen, da bi dal uporaben preizkus. Absolutno kronologijo avtor izdela s pomočjo novčnih najdb in bolje datiranih uvoženih predmetov. V primerjavi s Stadlerjevo kronologijo (glej predstavitev tu) pride do enakih mejnikov med starejšim avarskim obdobjem in srednjim ter med srednjim in poznim avarskim obdobjem, torej mejnikov 620/630 in 680.

Delu ne gre odrekati ambicioznosti, s katero samozavestno zgradi kronologijo Avarije na zelo majhnem vzorcu gradiva. Ujemanje z najnovejšo Stadlerjevo kronologijo, ki je Breuer še ni mogel uporabiti, postavlja vprašanje, kakšna vrsta raziskave je s časovnega vidika vložka raziskovalca še smotrna. Breuer dopušča načelno možnost časovne vzporednosti določenih oblikovnih skupin, pri Stadlerju se zdijo rezi bolj ostri. Vtis je, da v tem hipu nadaljnje izboljševanje kronologije niti ni mogoče. Očitno je potrebno njeno preverjanje znotraj posamičnih večjih najdišč, kar je naloga prihodnosti.

Besedilo zaključuje enajstjezični povzetek, kar je gotovo absolutni rekord. Zadovoljni bodo tako Arabci kot tudi Judje in Turki. Ker Avarije, take, kot je bila, ne bi bilo brez Slovanov, bi bil hvalevreden prevod vsaj v en slovanski jezik, a ga ni. Morda zato, ker avtor ni imel urejevalnika, ki bi imel vzhodnoevropske črke (?!?). S tem namreč opravičuje okleščene zapise vzhodnoevropskih (po pojmovanju urejevalnika) imen. To pa vsekakor ne pojasnjuje, zakaj se je odločil govoriti o avarskih grobovih in "slovanskih" najdiščih. Ker se mu prvi zdijo bolj resnični kot drugi? Kljub številnim oštevilčenim slikam zaman iščemo njihove navedbe med besedilom. Povezovanje slik in besedila je prepuščeno bralčevi iznajdljivosti. Knjigo zaključuje stvarno kazalo, seznam primerjav k tipom obravnavanega najdišča, seznam pomembnejših avarskodobnih najdišč in posameznih grobov, seznam primerkov posameznih tipov pasnih okovov, bogat seznam literature ter tabele z grobnimi celotami, ki so bile, kot se zdi, uporabljene za kombinacijsko tabelo.

Knjiga ima outsiderski šarm in je uporabna pomoč v labirintu "avarske" kronologije.

Andrej PLETERSKI